

Usalda, aga kontrolli

Anu Realo

Usaldusest ja selle kasulikkusest nii inimestele kui ühiskondadele on palju kirjutatud. Riigid, kus inimesed üksteist rohkem usaldavad, on enamasti demokraatlikumad, tõhusama riigivalitsemisega ja majanduslikult paremal järjel. Inimesed neis riikides on sageli õnnelikumad ja eluga rohkem rahul. Isegi kui pole selge, kas kõrge usaldus on pigem põhjus või tagajärg, näib see olevat midagi head ja ihaldusväärset, mis soodustab koostööd ja ühiskonnaelu toimimist.

Usaldusel on aga kaks nägu, nagu seda Harvardi Ülikooli professor Pippa Norris oma raamatus „Skeptilisuse kiituseks: usalda, aga kontrolli“ (2022) kirjutab. Usalduse tumedam pool on naiivne usaldus, mida kasutavad teiste seas ära kõikvõimalikud libaravitsejad, õhumütüjad, armukelmid ja pangapetturid. Kõigi nende pimesi usaldamine võib lõppeda kui mitte täieliku katastroofi, siis paraja pettumusega igal juhul.

Seega nii totaalne usaldamatus kui ka pimesi usaldamine kätkevad endas riske, mistõttu on Pippa Norrise sõnul vaja inimestel rakendada skeptilist usaldust, mis on lihtsalt kokku võetav põhimõttena „usalda, aga kontrolli“. Skeptiline usaldus tähendab, et arvesse võetakse usaldatava varasem käitumine ja reputatsioon, nende kompetents, analüüsitakse kriitiliselt olemasolevat informatsiooni ja seda, millised kontrollimehhanismid on paigas tagamaks, et asjad läheksid ootuspärasel viisil. Skeptiline usaldus nõuab kriitilist mõtlemist ning need, keda me otsustame usaldada – olgu selleks naabrid, arstid, bussi- või riigijuhid – peavad mingil viisil oma usaldusväärset demonstreerima ja meie usalduse välja teenima.

Eestis kerkib ikka ja jälle üles valimiste elektroonilise ehk e-hääletamise usaldusväärse teema. Eestlased on üldiselt teaduse ja tehnoloogiausku rahvas ja e-hääletamine on olnud oluline osa Eesti kui eduka digiriigi kuvandist. Möödunud kevadel toimunud riigikogu valimistel kasutas e-hääletamist esmakordselt enam kui pool kogu hääleõiguslikust valijaskonnast. Poliitikateadlaste sõnul usaldavad ja kasutavad Eesti inimesed e-hääletamist ennekõike seetõttu, et see ei ole mingi üksik eraldiseisev e-lahendus, vaid osa Eesti e-valitsemise süsteemist, millega inimesed igapäevaselt kokku puutuvad ja mis üldjuhul ka ootuspäraselt toimib.

Mugavusest hoolimata ei kasuta e-hääletamist kaugeltki mitte kõik inimesed. Mitmed uuringud on näidanud, et e-hääletamise kasuks otsustavad ennekõike need, kes e-valimisi usaldavad. Üldiselt võttes on e-hääletamise usaldusväärus kõrgem naissoost, eesti rahvusest, nooremajoolsete ja kõrgema haridusega vastajate seas, aga ka nende hulgas, kelle poliitilised vaated ühtivad võimul oleva valitsuse omadega ja kes valitsust enam usaldavad.

Kuigi e-valimiste usaldusväärus on suhteliselt kõrge – 2023. aastal veidi üle 60 protsendi – on see siiski paari viimase aasta jooksul järjepidevalt kahanenud. E-hääletuse usaldusvääruse languse üheks võimalikuks põhjuseks on nende suurenev politiseeritus – e-valimistest on saanud peaaegu et usuküsimus, kus faktidest olulisemad on emotsioonid ja erakondlik eelistus. See on teatav ohumärk, sest avatud ja demokraatlikus riigis ei tohiks e-hääletuse või laiemalt valimissüsteemi usaldusväärus sõltuda võimul oleva valitsuse poliitilistest

TEADLASE PILGUGA

vaadetest, vaid sellest, kas ja kuidas on e-hääletamise valimissüsteem üles seatud ja selle turvalisus tagatud. Ja just siinkohal oleks abiks Pippa Norrise skeptilise usalduse printsiibid – usaldatava kompetents, ausus, erapooletus ja kontrollimehhanismide olemasolu.

E-hääletamise tehnilise süsteemi ja selle loojate tingimusteta usaldamine oleks nende pimesi usaldamine, sest vähestel inimestel on piisavalt erialast väljaõpet, et lõpuni mõista ja hinnata, kuidas e-valimise IT-lahendus ja selle turvamehhanismid töötavad. Seetõttu ei ole meil kodanikena paraku paremat võimalust kui volitada e-hääletamise korraldajaid ja järelvalvajaid, et nad seda meie eest teeksid. Küll aga saame skeptiliste usaldajatena nende tegevust kriitiliselt hinnata ja jälgida. Nii näiteks võime küsida, kas vabariigi valimiskomisjonil ja -teenistusel ning teistel asjaomastel instantsidel on piisavalt teadmisi, ressursse ja oskusi e-hääletamist turvaliselt korraldada. Kas e-hääletamise üldine süsteem ja korraldus näib läbipaistev, aus ja õiglane? Kas e-hääletamine teenib ikka riigi ja rahva, mitte selle korraldajate või kellegi teise erahuve? Ja lõpetuseks, kas vabariigi valitsus ja riigikogu on kehtestanud piisavad institutsionaalsed kontrollimehhanismid selleks, et eelneva kolme printsiibi rakendamist adekvaatselt hinnata. Ühesõnaga – usalda, aga kontrolli.

Ilmunud ajalehes Postimees 14. detsembril 2024